

ASOSSIZ BOYLIKNI QAYTARISH TARTIBI, SHAKLLARI VA HISOB-KITOB MEXANIZMLARI (MILLIY VA XORIJIY YONDASHUVLAR)

Sidiqov Xondamir Shuhratjon o'g'li

*O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish
akademiyasi magistranti*

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 08.01.2026

Revised: 09.01.2026

Accepted: 10.01.2026

KALIT SO'ZLAR:

*asossiz boylik,
restitutsiya,
kompensatsiya, natura
qaytarish, pul
ekvivalenti, unjust
enrichment, hisob-kitob
mexanizmi*

Mazkur maqolada asossiz orttirilgan yoki saqlanib qolgan boylikni qaytarish institutining fuqarolik huquqidagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda asossiz boylikni qaytarishning huquqiy tartibi, shakllari hamda hisob-kitob mexanizmlari O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi normalari asosida yoritilib, xorijiy davlatlar (Germaniya, Rossiya Federatsiyasi, Fransiya, Angliya va Shveysariya) tajribasi bilan solishtirish huquqiy tahlil qilinadi. Milliy va xorijiy yondashuvlar o'rtasidagi umumiylik va farqlar aniqlanib, hisob-kitob, baholash va kompensatsiya mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi. Maqola natijalari asossiz boylikni qaytarish institutini huquqni qo'llash amaliyotida yanada samarali qo'llashga xizmat qiladi

Kirish. Asossiz orttirilgan yoki saqlanib qolgan boylikni qaytarish huquqiy tartibi fuqarolik huquqida majburiyatlarning alohida turi sifatida e'tirof etiladi. Ushbu majburiyatning asosiy vazifasi taraflar o'rtasida buzilgan mulkiy muvozanatni tiklashdan iborat bo'lib, u adolat va insoflilik tamoyillariga tayanadi²¹.

²¹ O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. – Toshkent, amaldagi tahrir (1027–1033-moddalar)

Asossiz boylikni qaytarish majburiyati boylikning huquqiy asosi mavjud bo'lmagan holda orttirilgani yoki dastlab mavjud bo'lgan asos keyinchalik bekor qilingani taqdirda vujudga keladi. Bunda boylikni olgan shaxsning aybi mavjud yoki mavjud emasligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etmaydi, chunki mazkur majburiyat aybsiz javobgarlik xarakteriga ega.

Qaytarishning huquqiy tartibi, avvalo, boylikni olgan shaxs (qarzdor) va boylikdan mahrum bo'lgan shaxs (kreditor) o'rtasidagi huquqiy munosabatlarni aniqlashdan boshlanadi. Kreditor asossiz boylikni qaytarishni talab qilish huquqiga ega bo'lib, qarzdor esa uni qonunda belgilangan shakl va tartibda qaytarishi shart. Asossiz boylikni qaytarish, birinchi navbatda, ixtiyoriy ravishda amalga oshirilishi mumkin. Ixtiyoriy qaytarish fuqarolik-huquqiy munosabatlarda nizolarni sudgacha hal etishning samarali vositasi hisoblanadi. Agar boylik ixtiyoriy qaytarilmasa, kreditor sudga da'vo bilan murojaat qilish huquqiga ega²².

Sud tartibida qaytarish jarayonida da'vogar asossiz boylik mavjudligini, boylikni olgan shaxs bilan o'rtasida huquqiy asos bo'lmaganligini isbotlashi lozim. Sud esa ish holatlaridan kelib chiqib, boylikni qaytarish shakli, hajmi va muddatini belgilaydi (FK 1031-modda).

Qaytarish tartibida boylikning saqlanib qolgan yoki yo'q qilinganligi alohida ahamiyatga ega. Agar boylik natura shaklida saqlanib qolgan bo'lsa, u aynan shu shaklda qaytariladi. Aks holda, boylikning qiymati pul ekvivalentida undiriladi (FK 1032-modda). Shuningdek, boylikdan foydalanish natijasida olingan daromadlar ham qaytarilishi lozim (FK 1033-modda). Sud amaliyotida asossiz boylikni qaytarish institutining qo'llanilishi mulkiy nizolarni adolatli hal etishga xizmat qilayotgani ta'kidlanadi. Bu holat fuqarolik huquqida kompensatsion va tiklovchi mexanizmlarning samarali ishlashini ta'minlaydi.

Asossiz orttirilgan yoki saqlanib qolgan boylikni qaytarish shakllari mazkur majburiyatning mazmunini belgilovchi muhim elementlardan biri hisoblanadi. Qaytarish shaklining tanlanishi boylikning turi, uning saqlanib qolgan yoki yo'q qilinganligi, shuningdek, taraflar o'rtasidagi huquqiy munosabatlarning xususiyatlariga bevosita bog'liqdir. Fuqarolik huquqida qaytarish shakllari, avvalo, mulkiy muvozanatni tiklash va adolat tamoyilini ta'minlashga qaratilgan (O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi, 1032-modda).

²² O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksi, 27-modda.

1. Natura shaklida qaytarish (ashyoviy qaytarish): Asossiz boylikni qaytarishning asosiy va ustuvor shakli – bu boylikni natura shaklida, ya’ni aynan o’zini qaytarish hisoblanadi. Agar asossiz olingan ashyo saqlanib qolgan bo’lsa va uni qaytarish imkoniyati mavjud bo’lsa, qaytarish aynan shu shaklda amalga oshirilishi lozim. Bu yondashuv mulkdorning huquqlarini maksimal darajada tiklashga xizmat qiladi (FK 1032-moddaning 1-qismi). Natura shaklida qaytarish, ayniqsa, ko’chmas mulk, individual belgilarga ega ashyolar hamda o’rnini bosib bo’lmaydigan predmetlar bilan bog’liq holatlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Sud amaliyotida ham, imkon qadar, pul kompensatsiyasidan ko’ra aynan ashyoni qaytarishga ustuvorlik berilishi ta’kidlanadi²³.

2. Pul ekvivalentida qaytarish: Agar asossiz orttirilgan boylik natura shaklida qaytarilishi imkonsiz bo’lsa (yo’q qilingan, iste’mol qilingan yoki uchinchi shaxslarga berilgan bo’lsa), qaytarish pul ekvivalentida amalga oshiriladi. Bunda boylikning qiymati aniqlanib, qarzidor tomonidan pul shaklida undiriladi. Pul ekvivalentida qaytarish shakli amaliyotda eng ko’p uchraydigan shakllardan biri bo’lib, ayniqsa, pul mablag’lari, iste’mol qilinadigan tovarlar va xizmatlar bilan bog’liq munosabatlarda keng qo’llaniladi. Boylik qiymatini aniqlashda odatda bozor bahosi, baholash vaqti hamda ish holatlari inobatga olinadi²⁴.

3. Olingan daromad (foyda)ni qaytarish: Asossiz boylikdan foydalanish natijasida olingan daromadlar ham qaytarilishi lozim. Agar boylikni olgan shaxs ushbu boylikdan foyda ko’rgan bo’lsa, u nafaqat boylikning o’zini (yoki uning qiymatini), balki undan olingan daromadni ham qaytarishi shart (FK 1033-modda). Mazkur shakl asossiz boylik institutining kompensatsion va tiklovchi funksiyasini to’liq namoyon etadi. Xorijiy huquqiy doktrinada ham bu yondashuv “boylikni ko’paytirishga yo’l qo’ymaslik” tamoyili bilan izohlanadi (Zimmermann R., 1996)²⁵.

4. Zarar va foizlar ko’rinishida qaytarish: Ayrim holatlarda asossiz boylikni qaytarish zararlarni qoplash yoki foizlar to’lash bilan birga amalga oshiriladi. Xususan, boylikni noqonuniy saqlab turish natijasida kreditor zarar ko’rgan bo’lsa, ushbu zarar ham undirilishi mumkin. Pul mablag’lari bo’yicha esa, ularni noqonuniy ushlab turgan davr uchun foizlar hisoblanadi (FK 1033-modda, FK 411-modda). Bu shakl qaytarish majburiyatining

²³ Rahmonqulov G’.X. Fuqarolik huquqi. Umumiy qism. – Toshkent: TDYU, 2020.B:78-80.

²⁴ Saidov A.X. Majburiyatlar huquqi. – Toshkent: Yuridik adabiyotlar nashriyoti, 2019. B:78-80.

²⁵ Zimmermann R. The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition. – Oxford University Press, 1996. P:215-216.

javobgarlik elementlari bilan uyg'unlashganini ko'rsatadi va taraflarning insofsiz xatti-harakatlarini cheklashga xizmat qiladi.

5. Kompensatsiya shaklida qaytarish: Agar asossiz boylikni qaytarish na natura, na pul shaklida to'liq amalga oshirilishi mumkin bo'lmasa, sud tomonidan adolat va oqilonalik tamoyillariga asoslangan holda kompensatsiya belgilanadi. Bu, ayniqsa, boylik uchinchi shaxslarga o'tkazilgan yoki qaytarish amalida imkonsiz bo'lgan holatlarda qo'llaniladi (FK 1031–1032-moddalar).

Asossiz orttirilgan yoki saqlanib qolgan boylikni qaytarishda hisob-kitob mexanizmlari mazkur majburiyatning eng murakkab va amaliy jihatdan muhim elementlaridan biri hisoblanadi. Hisob-kitob mexanizmlarining asosiy vazifasi qaytarilishi lozim bo'lgan boylikning aniq hajmini, qiymatini hamda qo'shimcha moliyaviy oqibatlarini belgilashdan iborat. Fuqarolik huquqida ushbu mexanizmlar adolat, mutanosiblik va insofilik tamoyillariga asoslanadi.

1. Qaytariladigan boylik qiymatini aniqlash: Asossiz boylikni qaytarishda birinchi navbatda qaytariladigan boylikning qiymati aniqlanadi. Agar boylik natura shaklida qaytarilsa, alohida baholash talab etilmaydi. Biroq boylik yo'q qilingan, iste'mol qilingan yoki uchinchi shaxslarga berilgan bo'lsa, uning pul ekvivalenti hisoblab chiqiladi. Ilmiy adabiyotlarda boylik qiymatini aniqlashda bozor bahosi asosiy mezon sifatida e'tirof etiladi. Bozor bahosi, odatda, boylik olingan joy va vaqtdagi real iqtisodiy qiymatni aks ettiradi²⁶.

2. Baholash vaqti masalasi: Hisob-kitob mexanizmlarida muhim masalalardan biri – baholash qaysi vaqtga nisbatan amalga oshirilishidir. Milliy huquqiy yondashuvga ko'ra, sudlar ko'pincha:

- boylik olingan paytdagi qiymatni;
- da'vo ko'rib chiqilayotgan paytdagi qiymatni ish holatlaridan kelib chiqib belgilaydi.

Ilmiy manbalarda baholash da'vo qo'zg'atilgan paytdagi qiymat bo'yicha amalga oshirilishi kreditor manfaatlarini yaxshiroq himoya qilishi ta'kidlanadi.

3. Olingan daromad va foydani hisobga olish: Asossiz boylikni qaytarishda faqat boylikning o'zi emas, balki undan foydalanish natijasida olingan daromadlar ham hisobga olinadi. Agar boylikni olgan shaxs uni ishlatib foyda ko'rgan bo'lsa, ushbu foyda ham qaytarilishi shart. Bu qoida asossiz boylik institutining kompensatsion xarakteri bilan

²⁶ Rahmonqulov G.X., "Fuqarolik huquqi", 2020, 412–414-b.

izohlanadi. Xorijiy huquqiy doktrinada ham foydani qaytarish “unjust enrichment” institutining majburiy elementi sifatida ko‘rsatiladi²⁷.

4. Foizlar va inflyatsiya omilini hisoblash: Pul mablag‘lari asossiz ravishda saqlab turilgan hollarda, hisob-kitob mexanizmi foizlarni ham o‘z ichiga oladi. Pul mablag‘laridan foydalanilgan davr uchun foizlar undirilishi mumkin.

Amaliyotda inflyatsiya darajasi va pulning qadrsizlanishi ham hisobga olinishi zarurligi ta’kidlanadi. Bu yondashuv kreditorning real iqtisodiy manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan²⁸.

5. Zararlarni hisoblash mexanizmi: Agar asossiz boylikni saqlab turish natijasida kreditor qo‘shimcha zarar ko‘rgan bo‘lsa (foydadan mahrum bo‘lish, qo‘shimcha xarajatlar), ushbu zararlar ham hisob-kitobga kiritiladi. Zararni undirish boylikni qaytarish bilan bir vaqtda yoki alohida talab sifatida amalga oshirilishi mumkin (FK 14-modda; FK 1033-modda).

6. Sud amaliyotida hisob-kitob mexanizmlarining qo‘llanilishi: O‘zbekiston sud amaliyotida hisob-kitob mexanizmlari ish holatlaridan kelib chiqib belgilanadi. Sudlar baholash dalolatnomalari, moliyaviy hujjatlar, ekspert xulosalariga tayangan holda qaytariladigan summani aniqlaydi. Sud qarorlarining umumlashtirilgan sharhlarida hisob-kitobning aniqligi va asoslanganligi nizolarni hal etishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi ko‘rsatib o‘tiladi²⁹.

O‘zbekiston Respublikasida asossiz orttirilgan yoki saqlanib qolgan boylikni qaytarish mexanizmi fuqarolik huquqi normalari asosida tartibga solinadi va majburiyatlar huquqining mustaqil instituti sifatida e’tirof etiladi. Mazkur mexanizmning huquqiy asosi O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining asossiz boylikka oid normalarida belgilangan bo‘lib, uning asosiy vazifasi mulkiy munosabatlarda buzilgan muvozanatni tiklashdan iborat (O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi, 1027–1033-moddalar).

Milliy qonunchilikka ko‘ra, asossiz boylikni qaytarish mexanizmi, avvalo, boylikning huquqiy asosi mavjud bo‘lmagan holda olinganligi yoki bunday asos keyinchalik bekor bo‘lganligini aniqlashga qaratiladi. Sud amaliyotida ushbu holatni aniqlashda bitimlarning haqiqiyliги, ma’muriy hujjatlarning mavjudligi, to‘lov topshiriqnomalari va boshqa hujjatlar baholanadi. Boylikning asossizligi aniqlangan taqdirda, uni qaytarish majburiyati vujudga keladi (FK 1028-modda).

²⁷ Zimmermann R., “The Law of Obligations”, Oxford University Press, 1996, pp. 878–882

²⁸ Braginskiy M.I., Vitryanskiy V.V., “Dogovornoe pravo”, 2018, 642–645-b.

²⁹ www.supcourt.uz

Asossiz boylikni qaytarish mexanizmining muhim jihatlaridan biri – taraflarning halolligini (insofliligini) baholashdir. Garchi mazkur majburiyat aybga bog‘liq bo‘lmasa-da, sudlar hisob-kitobni aniqlash, daromad va foizlarni undirish masalalarida taraflarning insofliligini inobatga oladi. Xususan, boylikni olgan shaxs uning asossiz ekanligini bilgan yoki bilishi lozim bo‘lgan holatlarda qaytarish hajmi kengroq talqin qilinadi (FK 1033-modda).

Milliy mexanizmda boylikning saqlanib qolgan yoki saqlanib qolmaganligi alohida ahamiyatga ega. Agar asossiz orttirilgan boylik natura shaklida saqlanib qolgan bo‘lsa, u aynan o‘z holicha qaytarilishi lozim. Aksincha, boylik yo‘q qilingan, iste‘mol qilingan yoki uchinchi shaxslarga berilgan bo‘lsa, qaytarish pul ekvivalentida yoki kompensatsiya to‘lash orqali amalga oshiriladi (FK 1032-modda). Banklar va moliya tashkilotlari ishtirokidagi munosabatlarda asossiz boylikni qaytarish mexanizmi yanada murakkab tus oladi. Amaliyotda noto‘g‘ri o‘tkazilgan pul mablag‘lari, xatolik bilan amalga oshirilgan bank operatsiyalari yoki texnik nosozliklar natijasida yuzaga kelgan to‘lovlar asossiz boylik sifatida baholanadi. Bunday holatlarda sudlar pul mablag‘larining kelib chiqish manbasini, to‘lovning huquqiy asosini hamda bank hujjatlarining ishonchliligini batafsil tekshiradi³⁰. Uchinchi shaxslar ishtirok etgan holatlarda qaytarish mexanizmi murakkablashib, manfaatlar to‘qnashuvi yuzaga kelishi mumkin. Agar asossiz boylik uchinchi shaxsga o‘tkazilgan bo‘lsa, sud ushbu shaxsning halol egallovchi ekanligini aniqlaydi. Halol egallovchi bo‘lgan uchinchi shaxsdan boylik qaytarilmasligi mumkin, biroq dastlabki boylikni olgan shaxs zimmasida kompensatsiya majburiyati saqlanib qoladi.

Sud amaliyotida asossiz boylikni qaytarish mexanizmi ko‘pincha ekspertiza xulosalari, moliyaviy hujjatlar va hisob-kitob dalolatnomalari asosida amalga oshiriladi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi tomonidan berilgan tushuntirishlarda hisob-kitobning aniqligi va dalillarning ishonchliligi fuqarolik nizolarini hal etishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekani qayd etilgan (O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi rasmiy sayti – sud amaliyoti sharhlari).

Xorijiy huquq tizimlarida asossiz boylikni qaytarish (unjust enrichment) instituti mulkiy muvozanatni tiklashga xizmat qiluvchi universal restitutsion mexanizm sifatida qaraladi. Biroq yondashuvlar turlicha: kontinental (roman-german) huquqda u ko‘proq kodeks normalari orqali, umumiy huquq (common law) tizimida esa sud pretsedentlari va doktrina

³⁰ O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki to‘g‘risidagi qonun; FK 411-modda

orqali rivojlangan. Quyida eng amaliy va ilmiy adabiyotlarda ko'p qo'llanadigan asosiy modellarning mazmuni keltiriladi.

A) Germaniya: BGBdagi "unjustified enrichment" modeli (kontinental yondashuv). Germaniya fuqarolik huquqida asossiz boylikni qaytarish BGB (Bürgerliches Gesetzbuch)ning "Unjustified enrichment" bo'limida tizimli tartibga solingan. Markaziy norma sifatida boylikning "huquqiy asos (legal ground) bo'lmagan holda" olinganini qaytarish majburiyatini belgilaydi³¹. Germaniya modelining asosiy xususiyati shundaki, u asossiz boylikni "kondiktsiya" (condictio) tipidagi talablar tizimi sifatida ko'radi yoki boshqa yo'l bilan (in some other way) birov hisobidan boylik orttirish holatlarini qamrab oladi³².

- Qaytarishning hajmi va "qancha qaytariladi" masalasida esa juda muhim: qaytarish nafaqat olingan narsaga, balki olinadigan foyda (benefits derived)ga ham taalluqli bo'lishi mumkin;

- natura qaytarish mumkin bo'lmasa – qiymatini kompensatsiya qilish;
- "enrichment yo'qolgan bo'lsa" (no longer enriched) qaytarish chegaralanishi orqali mustahkamlangan.

Shuningdek, oluvchi asossiz asosni bilgan/bilishi lozim bo'lgan holatlarda javobgarlik kuchayishi bilan bog'lanadi. Barcha ma'lumotlarni jamlagan holda Germaniya yondashuvining kuchli tomoni aniq kodifikatsiya va qaytarish doirasini (foйда, qiymat, boylikning "qolgan-qolmaganligi") tizimli belgilashidir.

B) Rossiya Federatsiyasi: GK RFdagi "Obligations Due to Unjust Enrichment" (kodekslashtirilgan, amaliyotga yo'naltirilgan model)

Rossiya Federatsiyasi Fuqarolik kodeksida asossiz boylik alohida bob – bilan tartibga solingan³³. (GK RF 1102-modda) umumiy qoida sifatida "birov hisobidan" huquqiy asossiz olingan yoki saqlab qolingani mol-mulkni qaytarish majburiyatini belgilaydi va bu majburiyat kimning xatti-harakati bilan yuzaga kelganidan qat'i nazar qo'llanishini ko'rsatadi. Rossiya modelining amaliy kuchi shundaki, u hisob-kitob va oqibatlarini juda konkretlashtiradi: 1. Natura qaytarish (GK RF 1104-modda); 2. Natura imkonsiz bo'lsa qiymat va qiymat o'zgarishidan kelgan yo'qotishlarni ham inobatga olish (GK RF 1105-

³¹ <https://law.utexas.edu/transnational/foreign-law-translations/german/bgb.php>

³² <https://law.utexas.edu/transnational/foreign-law-translations/german/bgb.php>

³³ Chapter 60. Obligations Due to Unjust Enrichment (Articles 1102–1109)

modda); 3. Boylikdan olingan yoki olinishi lozim bo'lgan daromadni qaytarish hamda pul mablag'laridan foydalanganlik uchun foiz qo'shish (GK RF 1107-modda).

Ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, model qaytarish, qiymatni baholash, daromad/foizlarni qo'shish va istisnolarni aniq sanab berishi bilan "sud-amaliyotga qulay" kodifikatsiya hisoblanadi.

C) Fransiya: Code civildagi "enrichissement injustifié" (2016 islohoti bilan umumiy qoida va qiymatni baholash formulasi)

Fransiya fuqarolik huquqida 2016-yilgi majburiyatlar huquqi islohoti doirasida "unjustified enrichment" instituti Code civilda "Unjust enrichment" bobida mustahkamlangan. Tarjima manbalarida asosiy norma sifatida (Code civil, Article 1303) keltiriladi: boylik orttirgan shaxs, boshqasining zarariga yuzaga kelgan unjustified enrichment uchun kompensatsiya to'laydi va kompensatsiya "enrichment" va "impoverishment"ning kichigiga teng bo'lishi ta'kidlanadi (subsidiarlik va mutanosiblik g'oyasi)³⁴.

Hisob-kitob nuqtayi nazaridan juda muhim norma:

impoverishment (sarflangan/ketgan qiymat) – xarajat kuni holatida;

enrichment – da'vo qo'yilgan kunda qolgan holatda aniqlanadi;

baholash kuni – sud qarori kuni ekani; ar boylik orttirgan shaxs yomon niyatda bo'lsa, kompensatsiya ikki qiymatdan yuqorisiga tenglashtirilishi mumkin.

Shuningdek, "Unjust enrichment" bobining tarkibiy artikllari (masalan, unjustified enrichment qachon yuzaga kelishi) ham shu blokda yoritiladi. Izlanishlar natijasi shuni ko'rsatadiki, Fransiya Germaniya, Rossiyaga o'xshash tarzda kodifikatsiya mavjud, ammo Fransiya yondashuvi ayniqsa kompensatsiya limitini (kichik qiymat qoidasi) va baholash vaqtini (judgment date) juda aniq ko'rsatishi bilan ajralib turadi.

D) Angliya (Common law): "to'rt savol" testi va himoyalar (case-law + doktrina) Angliya va Uels huquqida unjust enrichment instituti ko'p jihatdan sud amaliyoti va doktrina bilan shakllangan. Zamonaviy yondashuv ko'pincha "to'rt savol" (four questions) testi orqali ifodalanadi:

- 1) javobgar boyiganmi?
- 2) bu boyish da'vogarning hisobidanmi?
- 3) boyish "unjust" omil bilan bog'liqmi?

³⁴ <https://french-business-law.com/french-legislation-art/article-1303-of-the-french-civil>

4) javobgarda himoya (defence) bormi?

Ushbu struktura “eng yaxshi amaliy ramka” sifatida qabul qilingan bo‘lib, yondashuvning sudlar tomonidan qo‘llanib kelayotgani va ilmiy ta’siri “impact” materiallarda ham qayd etiladi³⁵.

Angliyaga umumiy xulosa sifatida kontinental huquqdan farqli ravishda “kodeks moddalari” emas, balki elementlar testi + himoyalar (change of position kabi) orqali moslashuvchan mexanizm ishlaydi deya ayta olamiz.

E) Shveytsariya: Code of Obligations (CO) – “enriched without just cause” va “no longer enriched” cheklovi ya’ni Shveytsariya majburiyatlar huquqida asossiz boylik – Code of Obligations (CO)da alohida bo‘lim sifatida berilgan. Asosiy norma: “without just cause” birov hisobidan boyigan shaxs restitutsiya qilishga majbur³⁶.

CO modelida amaliy jihatdan muhim nuqta “no longer enriched” qoidasining ochiq ifodalanishi quyidagicha: agar oluvchi da’vo paytida boy bo‘lmasa, u qaytarishdan ozod bo‘lishi mumkin, lekin qasddan, oldindan bilgan holda sarflagan bo‘lsa, mas’uliyat saqlanadi. Shularni inobatga olgan holda Shveytsariyada: mexanizm ixcham, ammo restitutsiyaning chegarasi (“no longer enriched”) va qasddan boylikni o‘zlashtirilganlarga istisnolar ham mavjud.

Hisob-kitob mexanizmlarida boylik qiymatini aniqlash, daromad va foizlarni hisoblash, inflyatsiya va zararlarni e’tiborga olish – fuqarolik nizolarining murakkab moliyaviy jihatlarini hal etishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, sudlar tomonidan taraflarning insofliligini hisobga olish – institutning adolatga xizmat qiluvchi xarakterini yanada mustahkamlaydi.

Mazkur maqola natijalari, ilmiy tahlillar va solishtirma huquqiy yondashuvlar asosida, O‘zbekiston fuqarolik huquqida asossiz boylikni qaytarish institutining huquqni qo‘llash amaliyotini takomillashtirishga oid konkret ilmiy-amaliy takliflar ilgari surilgan. Jumladan, qaytarish mexanizmlarini yanada aniqlashtirish, baholash mezonlarini standartlashtirish hamda xorijiy tajribalar asosida restitutsiya va kompensatsiya chegaralarini normativ darajada mustahkamlash dolzarb yo‘nalish sifatida tavsiya etiladi.

³⁵ <https://impact.ref.ac.uk/casestudies/CaseStudy>

³⁶ <https://www.acerislaw.com/wp-content/uploads/2023/03/Swiss-Code-of-Obligations.pdf>

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023 (yangi tahrir).
 2. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023.
 3. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023.
 4. O‘zbekiston Respublikasining “Sudlar to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, amaldagi tahrir.
 5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 27-maydagi PF–5464-son Farmoni “Korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
 6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-iyundagi PF–6013-son Farmoni “O‘zbekiston Respublikasida sud-huquq tizimini yanada isloh qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
 7. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining fuqarolik ishlariga oid qarorlari va sud amaliyotini umumlashtirish materiallari.
 8. Rahmonqulov G‘.X. Fuqarolik huquqi. Umumiy qism. – Toshkent: TDYU, 2020.
1. <https://supreme.court.uz>
 2. <https://lex.uz>
 3. <https://opil.ouplaw.com>
 4. <http://www.worldlii.org>